Acta Linguistica Lithuanica
LIX (2008), 109 – 139

Paprastųjų ir įvardžiuotinių būdvardžių opozicija lietuvių kalboje kaip apibrėžtumo sistema

Birutė Spraunienė
Vilniaus universitetas

This article deals with the so-called pronominal forms of Lithuanian adjectivals in relation with definiteness. The pronominal morpheme added to the adjectival form is interpreted as a marker of definiteness, comparable to the definite article of other languages, and it is suggested that the adjectival forms themselves should be called definite. The aim of the article is to establish to what extent and in what contexts the use of these definite forms correlates with the semantic definiteness of the NP. An empirical investigation shows that in many cases the use of the definite adjective is at best optional, sometimes even ungrammatical, though the NP clearly functions as a definite description. This points to a major difference between the use of Lithuanian definite adjectives and the marking of definiteness in article languages. In Lithuanian the context is decisive for the definite or indefinite interpretation of the NP, and the selection of definite and indefinite adjectival forms depends, among other things, on information structure, i. e., on whether the adjective contains known (presupposed) or new information.

1. APIBRĖŽTUMO KATEGORIJA IR JOS SEMANTIKA

Literatūroje pripažįstama, kad pirminė apibrėžtumo kategorijos funkcija yra referencijos koordinavimas, kuris yra būtinas, kad galėtų vykti komunikacija. Kalbose esti įvairių priemonių, padedančių komunikacijos akto dalyviams spręsti referencijos koordinavimo problemas. Tai tikriniai vardai, įvardžiai ir kt. Artikelinėse kalbose pagrindinė referencijos koordinavimo priemonė yra formalieji apibrėžtumo *vs.* neapibrėžtumo rodikliai – artikeliai.

Christopheris Lyonsas pateikia tokią apibrėžtumo sąvokos apibrėžtį: „de-

finiteness is a morphosyntactic category, grammaticalizing a pragmatic category of identifiability“ (Lyons 1999: 282). Tai reiškia, kad apibrėžtumas siejamas su galimybe identifikuoti referentą. Apibrėžto daiktavardinio junginio referentas pateikiamas adresatui kaip vienareikšmiškai identifikuojamas, o neapibrėžto daiktavardinio junginio vartojimas reiškia, kad jo referentas yra naujai įvedamas į diskursą, taigi negali būti vienareikšmiškai identifikuojamas (žr. Chafe 1976; Hawkins 1978 ir 1991; Haspelmath 1999; Lyons 1999; Hansen & Heltoft (spausdinama)). Svarbu pabrėžti, kad apibrėžiamosios deskripcijos[1] atveju referentas yra **pateikiamas** adresatui kaip galimas identifikuoti. Gali būti, kad iki pasakymo momento referentas adresatui buvo nežinomas, tačiau pati apibrėžiamoji deskripcija yra tarsi instrukcija adresatui ieškoti vienintelio galimo referento tol, kol atras. Referento paieška, anot Hawkinso, atliekama ne visoje diskurso erdvėje, o tam tikroje pragmatinėje esinių aibėje (ang. *pragmatic set of entities / P-set*). Hawkinso teorija, sukurta remiantis anglų kalbos faktais, gali būti apibendrinta taip:

> A noun phrase is definite (i) if its referent is locatable in a pragmatic set of entities shared by the speaker and the hearer, that is if it is pragmatically anchored, and (ii) if the referent is unique (or, more precisely, inclusive) within this set. (Haspelmath 1999: 231)

Vadinasi, turi egzistuoti tam tikra pragmatinė esinių aibė, kuri yra akivaizdi (ang. *manifest*) tiek adresantui, tiek adresatui, ir kurioje daiktavardinio junginio referentas egzistuoja ir yra vienintelis (unikalus). Tokiu atveju turėsime apibrėžtą daiktavardinį junginį. Vartodamas apibrėžiamąjį (t. y. žymimąjį) artikelį, adresantas nurodo, kad adresatas gebės išsiaiškinti, kuris referentas ar referentai turėti omenyje, surasdamas pragmatinę aibę, kurioje jis (jie) egzistuoja. Loginė unikalumo ypatybė palengvina paiešką – šioje aibėje negali būti kitų esinių, tenkinančių apibrėžiamosios deskripcijos turinį (Hawkins 1991: 414) Tokią aibę gali sudaryti kalbėtojo ir klausytojo anksčiau minėti esiniai („ankstesniojo diskurso aibė“) ar betarpiška pokalbio aplinka, kurioje yra kalbėtojas ir klausytojas. Visumos ir dalies ar kitais asociaciniais ryšiais susiję esiniai taip pat sudaro pragmatines aibes, pvz., *automobilis* ir *vairas*, *vestuvės* ir *nuotaka*. Hawkinsas teigia, kad būtent šiose

[1] Dėl termino žr. Holvoet, Tamulionienė (2006: 13–14 ir išn. 3), taip pat Hawkins (1991: 406).

pragmatinėse aibėse patenkinamas unikalumo reikalavimas, ir tai padeda kalbėtojui ir klausytojui bendradarbiauti ir nedviprasmiškai nurodyti tą individą, kuris atitinka apibrėžiamosios deskripcijos turinį (ibid., 408).

Taigi, apibrėžiamosios deskripcijoms būdingas unikalumas, o neapibrėžiamoji deskripcija, Hawkinso teigimu, yra neutrali unikalumo atžvilgiu (ibid., 420). Pavyzdžiui:

(1) *A professor is drunk*[2].

(1) sakinys bus teisingas, jei bus nors vienas profesorius, kuris bus girtas. Jis logiškai suderinamas su teiginiu, kad gali būti daugiau nei vienas toks profesorius, taip pat ir su tuo, kad toks profesorius tėra vienas, tad (1) sakinys yra „neutralus unikalumo atžvilgiu ir jam neprieštarauja“[3] (ibid., 407). Nežymimojo artikelio vartojimas paprastai reiškia, kad kalbamasis esinys nepriklauso jokiai pragmatinei aibei, kuri yra akivaizdi tiek kalbėtojui, tiek klausytojui. Tačiau Hawkinsas pastebi, kad ir nežymimasis artikelis gali žymėti priklausymą pragmatinei aibei, pavyzdžiui, sakinys *Pass me a cup* gali būti interpretuojamas: *Paduok man vieną iš puodukų, esančių prieš tave ant stalo*. Hawkinsas anglų kalbos artikelių analizei taiko Grice'o implikatūros teoriją. Jis teigia, kad junginiai su nežymimuoju artikeliu gali implikuoti priklausymą pragmatinei aibei, tačiau tai yra pokalbio implikatūra (ang. *conversational implicature*), kuri gali būti atšaukta, pavyzdžiui:

(2) *A senator resigns.*

(2) pavyzdys JAV dienraščio antraštėje gali turėti pokalbio implikatūrą, kad kalbama apie JAV senatorių. (3) pavyzdyje matome, kad ši implikatūra gali būti atšaukta (Hawkins 1991: 418, pavyzdys paimtas iš autoriaus):

(3) *A senator resigns, not a US senator, but a senator in Japan.*

Žymimojo artikelio vartojimo atveju priklausymas pragmatinei aibei yra konvencinė implikatūra, kuri negali būti atšaukta (ibid., 414).

Hawkinsas aptaria kiek paradoksalius atvejus, kai neapibrėžiamosios deskripcijos anglų kalboje žymi unikalius referentus (pavyzdžiai paimti iš autoriaus), plg.:

[2] Pavyzdys paimtas iš Hawkinso (Hawkins 1991: 407).

[3] „[...] is actually neutral to uniqueness and does not contradict it.“

(4) *England has a prime minister, and America has a president.*
(5) *This larger situation set contains a professor, a classroom, a textbook, etc.*

Predikatai *have, contain, comprise* ir kt. žymi esinių priklausymą tam tikrai aibei. Kad (4–5) pavyzdžiuose implikuojamas neapibrėžiamųjų deskripcijų unikalumas, matome juose unikalius esinius pakeitę neunikaliais. Pasakymas tampa keistas:

(6) *?England has a member of parliament, and America has a senator.*

Hawkinsas pastebi, kad (4–5) pavyzdžiuose galima vartoti žymimuosius artikelius, tačiau sakinių reikšmė visiškai pasikeičia (Hawkins 1991: 421), plg.:

(5') *England has the prime minister, and America has the president.*

(5') pavyzdys suponuoja, kad Anglijoje lankosi kitos šalies ministras pirmininkas, arba kad Anglijos reikalais rūpinasi Johnas Majoras, o Amerikos – George'as Bushas. Kitaip tariant, šie pavyzdžiai natūraliai interpretuojami taip, kad apibrėžto daiktavardinio junginio referentas nepriklauso tai aibei, kuri apibrėžiama pavyzdžiuose su atitinkamomis neapibrėžiamosiomis deskripcijomis, ir klausytojui reikia rasti kitą aibę, kurioje būtų patenkintas egzistavimo ir unikalumo reikalavimas (ibid., 422).

2. APIBRĖŽTUMO TIPAI

Pagal referento identifikavimo pagrindą literatūroje skiriami keturi pagrindiniai apibrėžtumo tipai (plg. Chafe 1976; Hawkins 1978 ir 1991; Haspelmath 1999; Lyons 1999; Hansen & Heltoft (spaudinama)):

1. anaforinis apibrėžtumas (ang. *anaphoric uses*, da. *anaforisk bestemthed*),
2. deiktinis apibrėžtumas (ang. *immediate situation uses*, da. *deiktisk bestemthed*),
3. situacinis apibrėžtumas (ang. *larger situation uses*, da. *baggrundsbestemthed*),
4. inferencinis apibrėžtumas (ang. *inferrability, associative-anaphoric uses*, da. *inferentiel bestemthed*).

Anaforiniam apibrėžtumui priskiriami tie atvejai, kai daiktavardinio junginio referentas yra žinomas iš lingvistinio konteksto, nes buvo minėtas anksčiau:

(7) *pasirodė stebuklingas žiburys <...> nė vienas <...> nepasilytėjo stebuklingojo žiburio*[4]

Anaforinis apibrėžtumas sutampa su Adelės Valeckienės skiriama nurodomąja įvardžiuotinių būdvardžių funkcija lietuvių kalboje (Valeckienė 1986: 171). Anaforinį apibrėžtumą turėsime ne tik tada, kai pakartojamas daiktavardis ir jo antecedentas yra identiški daiktavardžiai, bet ir tada, kai jie yra koreferentiški sinonimai (pvz.: *Buvo atėjęs toks jaunuolis .... Tas vaikinas*) arba kai antecedentas yra hiponimas, o pakartojamas daiktavardis – jo hiperonimas (pvz.: *Į stulpą įsirėžė automobilis. Transporto priemonė buvo nedrausta*) (Hansen & Heltoft, spausdinama).

Deiktinio apibrėžtumo atveju referentas yra identifikuojamas, nes yra matomas, girdimas ar kitaip suvokiamas betarpiškoje pokalbio aplinkoje, pvz.: *Paduok man plaktuką! Iš kur šitas garsas?*

Situacinį apibrėžtumą turime tada, kai referento identifikacijos pagrindas yra bendros pašnekovų žinios apie fizinius objektus ar socialinius ir kultūrinius reiškinius, esančius jų aplinkoje. Tarkim, sakydami *krig-en* (karas-DEF) danai paprastai turės omenyje Antrąjį pasaulinį karą, o junginys *the Prime Minister* anglams reikš ‚Anglijos ministrą pirmininką‘.

Inferencinį apibrėžtumą turime tada, kai apibrėžto daktavardinio junginio referentas identifikuojamas dėl sąsajos su kitu, jam netapačiu, referentu, kuris jau anksčiau buvo įvestas į diskursą. Tarp inferenciniu apibrėžtumu siejamų daiktavardžių dažnai yra visumos ir (vienintelės esinio) dalies santykiai, pvz.: *namas .... stogas; automobilis ... variklis*. Šis apibrėžtumo tipas dar vadinamas *anafora asociacijos pagrindu* (ang. *associative anaphora*). Svarbu pažymėti, kad pirmieji du apibrėžtumo tipai artikelinėse kalbose gali būti reiškiami tiek žymimaisiais artikeliais, tiek rodomaisiais įvardžiais, o situacinis ir inferencinis apibrėžtumas reiškiamas tik artikeliais (Hansen & Heltoft, spausdinama).

[4] Pavyzdys paimtas iš *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* (Valeckienė in: Ambrazas, red., 1997: 175).

3. APIBRĖŽIAMOJO ARTIKELIO GYVAVIMO CIKLAS

Literatūroje apibrėžtumo žymėjimo atsiradimas siejamas su būdvardiškojo rodomojo įvardžio reanalize, dėl kurios įvardis įgyja artikelio funkciją (Lyons 1999: 323). Susiformavęs artikelis palaipsniui skverbiasi į vis daugiau vartojimo kontekstų. Literatūroje šis procesas vadinamas apibrėžiamojo artikelio gyvavimo ciklu, kuris skirstomas į tokias stadijas (plg. Greenberg *apud* Hawkins 2004: 84–86, Lyons 1999: 337–340):

Pirmoji stadija. Demonstratyvas praranda deiktinę reikšmę, ir taip išnyksta eksplicitinis ar implicitinis kontrastas tarp objektų, esančių arti ar toli nuo adresanto ar adresato. Naujai susiformavusio artikelio vartosena apsiriboja anaforiniais (*a book ... the book*) ir deiktiniais kontekstais (*Pass me the book, please!*).

Antroji stadija. Artikelis imamas vartoti ir situaciniuose (*the king, the sun*) bei inferenciniuose kontekstuose (*a house ... the roof*).

Trečioji stadija. Žymimasis artikelis prasiskverbia į generinius kontekstus, t.y. teiginius, kuriais kažkas pasakoma ne apie atskirus individus, o jų rūšis[5] (*The lion is a mammal* ‚Liūtas yra žinduolis'). Anot Hawkinso, šioje stadijoje yra šiuolaikinės germanų kalbos.

Ketvirtoji stadija. Žymimasis artikelis imamas vartoti neapibrėžtuose specifiniuose kontekstuose, kur jis žymi tik referento egzistavimą, o ne unikalumą[6].

Šios keturios stadijos parodo laipsnišką apibrėžiamojo artikelio distribucijos plėtimąsi kalboje. Kiekvienoje stadijoje išlaikomos ankstesnės stadijos distribucinės galimybės ir atsiranda naujų, todėl didėja junginių su artikeliais daugiareikšmiškumas. Artikelio dažnumas auga, nes jis tampa privalomas vis daugiau gramatinių kontekstų ir konstrukcijų (pvz., su predikatiškai vartojamais daiktavardiniais junginiais: *John is a teacher / the best teacher I've ever had*). Galiausiai žymimasis artikelis gali apskritai prarasti bet kokį

[5] Plg. Holvoeto ir Tamulionienės vartojamą sąvoką „generinis apibrėžtumas" (Holvoet, Tamulioniene 2006: 19).

[6] Panašus reiškinys pastebimas šnekamojoje amerikiečių kalboje, kur kirtį praradęs rodomasis įvardis *this* imtas vartoti su referentiniais objektais, o nežymimojo artikelio *a* distribucija apsiribojo nereferentiniais kontekstais (*She wanted to buy* ***this*** *house* – ‚Ji norėjo nusipirkti namą' ir *She wanted to buy* ***a*** *house* – ‚Ji norėjo nusipirkti (bet kokį) namą' (Givón 1995: 61, pavyzdžiai perimti iš Givóno).

ryšį su apibrėžtumu ir tapti giminės ir/arba skaičiaus rodikliu (plg. Greenbergo sąvoką *nominality marker*). Daugelyje kalbų tokia raida paskatino naujo apibrėžiamojo artikelio atsiradimą.

Artikelio gyvavimo ciklas iš dalies paaiškina apibrėžtumo rodiklių vartosenos įvairavimą skirtingose kalbose. Tai reiškia, kad daiktavardinis junginys gali būti formaliai apibrėžtas vienoje kalboje, o jo atitikmuo kitoje kalboje — formaliai neapibrėžtas, nors jie yra referentiškai identiški (plg. Lyons 1999: 160). Artikelio gyvavimo ciklas taip pat parodo, kad apibrėžtumo rodiklio semantika kalboje palaipsniui kinta.

4. APIBREŽTUMO ŽYMEJIMAS LIETUVIŲ KALBOJE

Lietuvių kalba yra neartikelinė kalba, ir apibrėžtumo raiška joje yra menkai sugramatinta. Kaip pastebi Mikulskas, lietuvių kalbos gramatikose nėra ištirta, kuriais atvejais ir koks apibrėžtumo *vs.* neapibrėžtumo žymėjimas yra privalomas (Mikulskas 2006: 33). Viena iš referencijos koordinavimo priemonių lietuvių kalboje yra įvairūs įvardžiai. Rodomieji įvardžiai atlieka apibrėžtumo rodiklių funkciją, kai kurie iš jų (pvz., *tas* ir kai kuriais atvejais *šis, šitas*) anot Rosino, yra virtę artroidais (Rosinas 1972: 83t; 1996: 72). Su artikelinių kalbų žymimaisiais artikeliais artroidus sieja kirčio netekimas ir išblukusi deiktinė reikšmė, o nuo tikrųjų artikelių jie skiriasi tuo, kad neturi būtinumo požymio. Artroidai *tas, ta* labai dažni šnekamojoje kalboje, jie skverbiasi ir į rašytinę kalbą. Neapibrėžtumo rodiklių funkciją lietuvių kalboje atlieka įvairūs egzistavimo reikšmės įvardžiai, pvz., *vienas, kažkoks, kažin koks* ir rodomasis įvardis *toks* (Rosinas 1996: 69; plg. taip pat Girdenienė 1971: 45; Holvoet, Tamulionienė 2006: 18, Mikulskas 2006: 33). Be abejo, daugeliu atvejų apibrėžtumas lietuvių kalboje reiškiamas netiesiogiai — žodžių tvarka, linksnių priešpriešomis (vardininkas / galininkas *vs.* kilmininkas) ar tiesiog suvokiamas iš konteksto (žr. Holvoet, Tamulionienė 2006: 30–32, plg. t. p. Rosinas 1996: 62–63).

Vienintelė morfema, kurią galima būtų sieti su formaliu apibrėžtumo žymėjimu lietuvių kalboje, yra įvardžiuotinių būdvardžio formų įvardinė morfema. Šiame straipsnyje daugiausia dėmesio bus skiriama paprastųjų ir įvardžiuotinių formų opozicijai dabartinėje lietuvių kalboje, keliant tikslą ištirti šių formų distribucijos ypatumus, funkcijų ir reikšmės skirtumus bei jų ryšį su apibrėžtumo kategorija. Jei įvardžiuotinių formų įvardinę morfemą

-(j)is, -ji interpretuojame kaip apibrėžtumo rodiklį, galime kelti klausimą, kokioje artikelio gyvavimo ciklo stadijoje jis yra, kokiuose kontekstuose jis vartojamas, kada jo vartojimas privalomas, kada fakultatyvus, o kada — negramatiškas.

Mikulsko teigimu, tiriant su apibrėžtumu susijusias problemas lietuvių kalboje pravartu remtis kuria nors artikeline kalba, kurioje apibrėžtumo žymėjimas yra sugramatintas (Mikulskas 2006: 33). Todėl šiame straipsnyje įvardžiuotinės būdvardžių (ir dalyvių) formos gretinamos su artikelinių kalbų (danų ir anglų) artikeliais.

5. APIBRĖŽIAMIEJI IR NEAPIBRĖŽIAMIEJI BŪDVARDŽIAI

Mintis, kad paprastųjų ir įvardžiuotinių būdvardžio formų priešprieša reiškiama apibrėžtumo kategorija lietuvių kalboje, nėra nauja. Išsamiausiai įvardžiuotinių formų funkcijas lietuvių kalbotyroje yra ištyrusi Adelė Valeckienė (Valeckienė 1957 ir 1986), jos tyrimais remiasi ir šių formų aprašas tiek akademinėje *Lietuvių kalbos gramatikoje* (Ulvydas, red., 1965), tiek *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Ambrazas, red., 1997). Pastarojoje apibrėžtumas laikomas būdvardžio kategorija (plg. teiginį, kad būdvardžiai „turi laipsnio ir apibrėžtumo kategorijas“ (Valeckienė in: Ambrazas, red., 1997: 167). Šis požiūris pagrįstai kritikuojamas *Lietuvių kalbos gramatikos darbų* ketvirtajame tome *Daiktavardinio junginio tyrimai*, kurio du straipsniai skirti apibrėžtumo problematikai. Straipsnių autoriai įrodinėja, kad apibrėžtumas lietuvių kalboje, kaip ir tipinėse artikelinėse kalbose, laikytinas daiktavardinio junginio kategorija. Mikulskas įtikinamai parodo, kad gramatinę vertę įvardinė būdvardžio morfema įgyja ne priešinant paprastąją ir įvardžiuotinę būdvardžio formas (pvz., *mėlyna vs. mėlynoji*), bet atitinkamus daiktavardinius junginius (pvz., *mėlyna skarelė vs. mėlynoji skarelė*) (Mikulskas 2006: 59, 61). Holvoetas ir Tamulionienė taip pat teigia, kad įvardžiuotinės būdvardžių formos teikia apibrėžtumą ne būdvardžiui, o visam daiktavardiniam junginiui. Autorių daroma išvada, kad „apibrėžtumo kategorijos raiškos vieta ir aprėpiama sritis šiuo atveju nesutampa“ (Holvoet, Tamulionienė 2006: 13). Beje, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* vartojama formuluotė — „paprastosios formos žymi daikto ypatybę, o įvardžiuotinės, be daikto ypatybės, kartu pažymi, kad DAIKTAS (išryškinta mano — B. S.) yra žinomas, apibrėžtas“ (Valeckienė: in Ambrazas, red., 1997: 174) — taip pat

suponuoja, kad dėl įvardžiuotinės formos tampa apibrėžtas pats daiktas, o ne jo ypatybė.

Reikia paminėti ir tai, kad įvardžiuojami gali būti tik kokybiniai būdvardžiai (beje, ne visi, pvz., *baltmargis, gerutis, saldinis* įvardžiuotinės formos neturi), taip pat kelintiniai skaitvardžiai, dalyviai ir kai kurie įvardžiai (Paulauskienė 1994: 220). Santykiniai būdvardžiai negali būti įvardžiuojami, ir tai juos skiria nuo kokybinių būdvardžių. Galima kelti klausimą, ar būdvardžio galėjimas arba negalėjimas prisijungti įvardinę morfemą priklauso nuo jo darybos ypatumų (kokybinius būdvardžius, kurie negali būti įvardžiuojami, su santykiniais sieja ne reikšmė, o daryba — tiek *gerutis*, tiek *saldinis* yra *i* kamieno priesagų vediniai, *baltmargis* yra *i* kamieno dūrinys) ar nuo jo reikšmės (plg. Paulauskienės teiginį, kad įvardžiuojami gali būti „visi žodžiai, kurie reiškia nesantykinę, pačiam daiktui būdingą ypatybę" (ibid.)?

Pažymėtina, kad įvardžiuotinių formų lietuvių kalboje neturi bevardės giminės būdvardžiai (pvz., *šalta, brangu*), nes jie su daiktavardžiais nevartojami. Įvardžiuotinės formos nebūdingos ir pusdalyviams (pvz., *eidamas*) bei būtojo dažninio laiko veikiamiesiems dalyviams (pvz., *eidavęs*), nes jie taip pat nevartojami daiktų požymiams reikšti (Ambrazas, red., 1997: 367). Tai galėtų būti papildomas argumentas už tai, kad apibrėžtumo kategorijos sritis yra daiktavardinis junginys. Beje, pats terminas „daiktavardinis junginys" lietuvių kalbotyros tradicijoje apibrėžiamas kitaip nei *noun phrase* vakarų kalbotyroje. Anot Labučio, „daiktavardiniais junginiais laikomi žodžių junginiai, kurių pagrindinis dėmuo yra daiktavardis" (Labutis 1998: 68). Taip mąstant, įvardžiai ir jų junginiai (pvz., *jis, šis, tas su geltonomis garbanomis*) ir būdvardžiai (pvz., *aktyvioji, pastarasis*) (8–12) pavyzdžiuose[7] turėtų būti laikomi atitinkamai įvardiniais ir būdvardiniais junginiais. Kita vertus, akivaizdu, kad pagal sintaksinę funkciją minėtieji žodžiai sakinyje atstovauja daiktavardiniam junginiui, plg.:

(8) *Surado jiedvi Anuprą bemaž nebegyvą.* ***Jis*** *degė gyva ugnim.*
(9) *A. Valinskui suteikus žodį,* ***šis*** *atsiprašė už kolegą J. Jankevičių*
(10) *Laikinai Bona buvo užvaldžiusi Platelius ir Kauną (****pastarasis*** *buvo iš jos išpirktas 1545 m.)*
(11) *vienas jų,* ***tas su geltonomis garbanomis****, yra mano pusbrolis Stasys*

[7] (8–11) pavyzdžiai paimti iš KT.

(12) *Taip jau atsitiko, jog skridau lėktuvu, o priešais mane sėdėjo damų pora. <...> Viena, persisvėrusi per kėdę, bandė man kažką pasakyti. Nieko negirdėjau, nieko nesupratau. Tačiau aktyvioji bendrakeleivė neatstojo <...>. **Aktyvioji** draugiškai palinksėjo galva ir nusisuko.*
HK 200–201

Pažymėtina, kad šnekamojoje lietuvių kalboje tam tikrais atvejais net paprastoji būdvardžio forma gali atlikti referencijos koordinavimo funkciją ir atstovauti daiktavardiniam junginiui, pvz.:

(13) *Turguje pirkau raudoną ir baltą rožę. **Raudoną** pasisodinsiu savo darželyje, o **baltą** nuvešiu mamai lauktuvių*[8].

Būdvardžiai *raudoną* ir *baltą* (13) pavyzdyje funkciniu (ar sintaksiniu) požiūriu laikytini eliptiniais, redukuotais daiktavardiniais junginiais, nes kaip ir įvardžiai vartojami vietoje daiktavardžių, t. y. referentiškai. Vertėtų pasvarstyti, ar apibrėžiant daiktavardinį junginį reikia atsižvelgti tik į jo prototipinę sandarą, kai pagrindiniu dėmeniu eina daiktavardis, ar visgi tikslinga išplėsti Labučio pateiktą daiktavardinio junginio apibrėžimą, kad jis apimtų ir neprototipinius (redukuotus, eliptinius) daiktavardinius junginius.

Toliau šiame straipsnyje sekant Holvoetu ir Tamulioniene „paprastosios“ ir „įvardžiuotinės“ formos bus vadinamos atitinkamai „neapibrėžiamosiomis“ ir „apibrėžiamosiomis“ formomis, taip pabrėžiant aptariamos kaitybinės morfemos funkciją.

6. APIBRĖŽIAMŲJŲ IR NEAPIBRĖŽIAMŲJŲ BŪDVARDŽIŲ FORMŲ OPOZICIJOS ANALIZĖ

Valeckienė kontrastą tarp paprastosios ir įvardžiuotinės formos apibūdina taip: „paprastosios formos žymi daikto ypatybę, o įvardžiuotinės, be daikto ypatybės, kartu pažymi, kad daiktas yra žinomas, apibrėžtas“ (Valeckienė in: Ambrazas, red., 1997: 174, Valeckienė 1986: 169). Autorė teigia, kad paprastosios ir įvardžiuotinės formos lietuvių kalboje sudaro binarinę asimetrinę opoziciją, kurios žymėtasis narys yra įvardžiuotinės formos, turinčios požymį [+Apibrėžtas], o paprastosios formos yra nežymėtasis narys, turintis požymį [–Apibrėžtas] (prisimintina, kad ši autorė apibrėžtumą laiko

[8] (13) pavyzdys sugalvotas mano – B.S.

būdvardžio kategorija, todėl ir apibrėžtumo / neapibrėžtumo požymiai jos priskiriami pačiam būdvardžiui). Tai iliustruoja schema:

1 schema. *Paprastųjų ir įvardžiuotinių formų opozicija* (plg. Valeckienė 1986: 169)

Paulauskienė pagrįstai kritikuoja šią analizę, teigdama, kad „negali žymėtojo nario reikšmė būti platesnė negu nežymėtojo“ (Paulauskienė 1994: 224). Siūlyčiau Valeckienės schemą pakoreguoti taip:

2 schema. *Neapibrėžiamųjų ir apibrėžiamųjų formų opozicija*

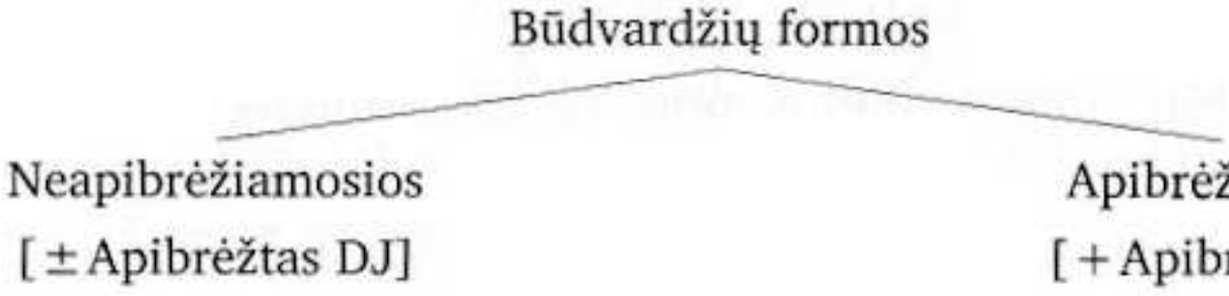

Tai reikštų, kad apibrėžiamosios formos žymi daiktavardinio junginio apibrėžtumą, o neapibrėžiamosios yra indiferentiškos arba neutralios šio žymėjimo atžvilgiu[9], taigi, turinčios platesnę funkcinę reikšmę nei žymėtasis šios opozicijos narys. Daiktavardinis junginys su neapibrėžiamuoju būdvardžiu gali būti tiek semantiškai neapibrėžtas, tiek apibrėžtas, vienokią ar kitokią interpretaciją lemia kontekstas, o pati būdvardžio forma nieko nerodo. Taip pat bandysiu įrodyti, kad įvardžiuotinė forma **rodo** daiktavardinio junginio apibrėžtumą. Vienas iš argumentų yra tas, kad ši forma negali būti vartojama su daiktavardinio junginio neapibrėžtumą reiškiančiais žodžiais arba tais atvejais, kai šis junginys yra reminis, t.y. būdvardžio modifikuojamas daiktavardis perteikia naują informaciją (plg. Larsen vartojamą sąvoką *new rheme* (Larsen 2005: 46)), pvz.:

[9] Panašiai nusakomas esminis skirtumas tarp žymetojo ir nežymetojo bet kurios asimetrinės opozicijos nario: „the difference <...> is not that between A and non-A, but between A and indifference between A and non-A“ (Haspelmath 2006: 29). Šitaip kontrastą tarp žymėtojo ir nežymėtojo opozicijos nario apibūdina ir Hjelmslevas *apud* Jensen (2007: 304).

(14) *Jam paskambino* ***vienas *garsusis / garsus žurnalistas.***
(15) *Pasigirdo* ***kažkoks *keistasis / keistas garsas.***
(16) *Ant palangės tupėjo* ****baltoji / balta katė.***

Apibrėžiamoji forma tokiuose kontekstuose galima tik tuo atveju, jei būdvardis reiškia rūšinę daikto ypatybę, t. y. terminologiniuose junginiuose:

(17) *Ant mūsų stogo buvo nutūpęs* ***baltasis gandras.***

Junginys *baltasis gandras* reiškia „kažkoks (koks nors) baltųjų gandrų porūšio atstovas“. Taigi junginio referentas šiuo atveju yra neapibrėžtas (adresatas negali jo identifikuoti), tačiau pats baltųjų gandrų porūšis adresatui yra žinomas (arba pateikiamas kaip vienareikšmiškai identifikuojamas), todėl vartojama apibrėžiamoji būdvardžio forma. Kaip teigia Holvoetas ir Tamulionienė, „taksonominis apibrėžtumas“ tokiuose junginiuose yra „savotiškai užkonservuotas“ (Holvoet, Tamulionienė 2006: 28). Panašių reiškinių galima rasti ir kitose kalbose, pvz., hebrajų kalboje rūšies pavadinimas gali būti vartojamas su žymimuoju artikeliu, nors turimas omenyje bet kuris rūšies atstovas (ibid., išn. 10).

Lietuvių kalboje daugybė terminų sudaroma su apibrėžiamosiomis būdvardžių formomis. Jei terminas sudarytas su apibrėžiamąja forma, ji yra privaloma visuose kontekstuose, tačiau šnekamojoje kalboje pastebima tendencija įvardinį elementą numesti, galbūt dėl polinkio trumpinti žodžius. Dažnai galima išgirsti sakant *nešiojamas kompiuteris*, *mobilus telefonas* arba tiesiog *mobilus*. Be abejo, tokia vartosena yra nenorminė, tačiau ji rodo, kad neapibrėžiamoji forma, būdama nežymėta, gali išstumti apibrėžiamąją net terminologiniuose junginiuose. Kai kurie terminologiniai junginiai vartojami ir su neapibrėžiamąja, ir su apibrėžiamąja forma, pavyzdžiui, *raudonas / raudonasis vynas*. Galima įtarti, kad kai kurios labiau įprastų modifikacinių junginių poros jau labiau reiškia kokybinius, o ne rūšinius skirtumus, ir tai atsispindi jų pavadinimuose vartojant ne „terminologizuotas“ apibrėžiamąsias būdvardžio formas, bet tuo atžvilgiu nežymėtas neapibrėžiamąsias, plg. *baltas* vs. *raudonas vynas*, *balta* vs. *juoda duona*, *saldus* vs. *rūgštus* pienas.

Ar visada apibrėžiamosios formos reiškia apibrėžtumą? *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* ir Valeckienės darbuose teigiama, kad šios formos tam tikrais atvejais turi pabrėžiamąją reikšmę. Tokios vartosenos pavyzdžių gausu tautosakoje ir grožinėje literatūroje: *geroji motinėlė, senasis tėvelis, eiklusis žirgelis, skaisčioji saulelė, baisusis slibinas, juodoji bedugnė*. Teigiama, kad čia

jos yra virtusios pastoviais epitetais ir tik pabrėžia būdingą daikto ypatybę (Valeckienė 1998: 266t). Manyčiau, kad šie junginiai taip pat reiškia savotiškus tipus, būdvardžiai juose paprastai neinformatyvūs, jie dažnai reiškia ypatybę, išplaukiančią iš paties daiktavardžio reikšmės (saulė visada skaisti, slibinas visada baisus ir pan.)[10]. Mikulskas neatmeta galimybės, kad ir šiuos pastovius junginius galima interpretuoti kaip apibrėžtus, tik jų apibrėžtumas esą suvokiamas tam tikrame sociokultūriniame, tarkime, etnografiniame kontekste ir primenąs literatūroje aptartą vaidmens apibrėžtumą (Mikulskas 2006: 54–55, išn. 16).

7. EMPIRINIS TYRIMAS

Siekiant palyginti apibrėžtumo raišką lietuvių ir artikelinėse (danų ir anglų) kalbose, buvo atliktas empirinis tyrimas. Tyrimo medžiaga rinkta iš Icchoko Mero romano *Lygiosios trunka akimirką*. Šis romanas pasirinktas dėl to, kad jis yra išverstas tiek į danų, tiek į anglų kalbą. Iš lietuviško teksto išrinkti visi daiktavardiniai junginiai su būdvardiniais modifikatoriais, kurie į artikelines kalbas — danų ir anglų — išversti apibrėžtais daiktavardiniais junginiais su žymimaisiais artikeliais ir kitais apibrėžiamaisiais determinantais (rodomaisiais įvardžiais ir posesyvais), t. y. vertėjų interpretuoti kaip semantiškai apibrėžti. Atrinkti tik junginiai su kokybiniais būdvardžiais ir dalyviais, kurie lietuvių kalboje gali turėti apibrėžiamąją formą. Tyrimo tikslas buvo išsiaiškinti, kiek, kuriais atvejais semantiškai apibrėžti junginiai vartojami su apibrėžiamąja būdvardžio forma lietuvių kalboje. Taip pat siekta išsiaiškinti, kiek apibrėžiamoji būdvardžio forma vartojama skirtingiems apibrėžtumo tipams reikšti (žr. 2 sk.). Generinės reikšmės daiktavardiniai junginiai nenagrinėti.

Tyrimo medžiagą sudaro 216 lietuviškų ir toks pat skaičius daniškų (bei angliškų) daiktavardinių junginių.

[10] Karin Larsen, tyrusi trumpųjų (neapibrėžiamųjų) ir ilgųjų (apibrėžiamųjų) būdvardžio formų distribuciją senojoje rusų kalboje, pastebi, kad tam tikrais atvejais junginiuose su ilgąja forma būdvardis yra perteklinis, pvz., junginyje *многоценное богатество* (ang. *a very valuable object of value*) būdvardžio *многоценное* reikšme išplaukia iš daiktavardžio *богатество,* o junginyje *волк хищный* būdvardis *хищный* žymi ypatybę, kuri paprastai siejama su vilku (Larsen 2005: 238, žr. t. p. Larsen 2007: 37).

8. TYRIMO REZULTATAI

Tyrimo rezultatai pateikiami 1 lentelėje:

1 lentelė. *Lietuviški daiktavardiniai junginiai su apibrėžiamąja ir neapibrėžiamąja būdvardžio formomis*

Junginiai su ADEF[11]			Junginiai su AINDEF		
Junginio struktūra	Pavyzdžių skaičius	%	Junginio struktūra	Pavyzdžių skaičius	%
Adef	6	2,8	Aindef	—	—
ADEF + N	33	15,2	AINDEF + N	110	50,9
DEM + ADEF + N	2	0,9	DEM + AINDEF + N	14	6,5
Pos + Adef	2	0,9	POS + AINDEF	—	—
POS + ADEF + N	9	4,2	POS + AINDEF + N	39	18
DEM + POS + ADEF + N	—	—	DEM + POS + AINDEF + N	1	0,5
Viso:	52	24	Viso:	164	76

Kaip matyti iš 1 lentelės, junginiai su apibrėžiamąja būdvardžio forma sudaro vos ketvirtadalį visų junginių (24%). Likusiuose 76% junginių vartojama neapibrėžiamoji būdvardžio forma. Taigi jei darome prielaidą, kad visi išnagrinėtieji junginiai žymi vienareikšmiškai identifikuojamus referentus, nes jie perteikti apibrėžtais daiktavardiniais junginiais danų ir / arba anglų kalbose, tai reikštų, kad daugumoje atvejų referento identifikacijai lietuvių kalboje pakanka konteksto, ir būdvardžio apibrėžiamoji forma yra nebūtina. Kadangi rodomieji įvardžiai ir posesyvai patys teikia junginiui apibrėžtumą, būdvardžio apibrėžiamoji forma su šiais įvardžiais gali būti suvokiama kaip perteklinė (plg. Holvoet, Tamulionienė 2006: 26), greičiausiai todėl tokiuose junginiuose daugeliu atvejų vartojama neapibrėžiamoji forma (beje, latvių kalboje tokiais atvejais pasirinkta kita apibrėžtumo žymėjimo strategija — modifikaciniuose junginiuose, kuriuos determinuoja rodomieji įvardžiai ar posesyvai apibrėžiamoji būdvardžio forma yra privaloma, ibid. 23–24). Tačiau atmetę junginius su įvardžiais, matome, kad daiktavardiniai junginiai su apibrėžiamąja forma (su daiktavardžiu ar be jo) sudaro 18 pro-

[11] Lentelėje vartojamų santrumpų paaiškinimai: ADEF – apibrėžiamasis būdvardis, AINDEF – neapibrėžiamasis būdvardis, N – daiktavardis, POS – savybinis įvardis arba daiktavardžio kilmininkas, DEM – rodomasis įvardis tas, ta.

centų visų junginių, o junginiai su neapibrėžiamąja forma — daugiau kaip pusę (50,9 proc.) visų junginių. Taigi pagal dažnumo kriterijų apibrėžiamoji forma yra žymėta.

Analizuojant medžiagą taip pat siekta išsiaiškinti, kiek apibrėžiamieji būdvardžiai vartojami skirtingiems apibrėžtumo tipams reikšti. Pasirodė, kad tai padaryti ne taip paprasta, ir kai kuriais atvejais net neįmanoma daiktavardinio junginio vienareikšmiškai priskirti kuriam nors tipui. Kari Fraurud (1990) taip pat teigia susidūrusi su teoriniais ir metodiniais sunkumais, kai pabandė taikyti Hawkinso klasifikaciją, tirdama daiktavardinius junginius autentiškuose negrožiniuose tekstuose. Pailiustruosiu šiuos sunkumus keletu pavyzdžių. Tarkime, tipinis anaforinio apibrėžtumo atvejis yra, kai pirmą kartą minint daiktą vartojamas nežymimasis artikelis, o toliau — žymimasis. Tačiau artikelinėse kalbose esama daug atvejų, kai referentas į diskursą įvedamas vartojant apibrėžtą daiktavardinį junginį (ang. *first mention definites*, pvz.: *the king*, *the sun*). Pirmasis paminėjimas priskirtinas situaciniam apibrėžtumui, bet jeigu tas pats junginys toliau tekste minimas keletą kartų, ar tolesnius paminėjimus priskirti situaciniam ar anaforiniam apibrėžtumui? Fraurud bando rasti sprendimą, teigdama, kad anaforinio daiktavardinio junginio interpretacijai būtina sąsaja su antecedentu. Tokia sąsaja yra, kai antecedentas yra neapibrėžtas junginys. Tačiau kaip interpretuoti tuos atvejus, kai antecedentas yra tikrinis daiktavardis ar junginys su savybiniu įvardžiu, t. y. inherentiškai apibrėžtas, kaip (18) ir (19) pavyzdžiuose:

(18) – *Er* ***Ina Lipman*** *din søster?*
– *Min søster ...*
– ***Den berømte sangerinde?***
DST 10

– ***Ina Lipman*** *tavo sesuo? — klausia Buzia.*
– *Sesuo ...*
– ***Ta garsioji dainininkė?*** LTA 11

(19) *To brødre havde gravet dette beskyttelsesrum. Der gemte de* ***deres lamme mor*** *<...>.* ***Den gamle kvinde*** *var lam i benene, men hendes hænder kunne udrette hvad der skulle være.*
DST 119

Tą slėptuvę iškasė du broliai. Jie čia paslėpė ***savo paralyžiuotą motiną*** *<...>.* ***Senosios moters*** *kojos buvo paralyžiuotos, bet rankos galėjo dirbti bet kokį darbą.* LTA 111

Manyčiau, kad (18–19) pavyzdžius taip pat galima priskirti anaforiniam apibrėžtumui, bet tada reikia koreguoti Fraurud anaforinio daiktavardinio jun-

ginio apibrėžtį. (18–19) pavyzdžiai problemiški dar ir tuo, kad į anaforinio daiktavardinio junginio sudėtį įeinantis būdvardis nebuvo minėtas kartu su antecedentu. Apibrėžiamųjų būdvardžio formų pasirinkimas suponuoja, jog adresatas žino, kad Ina Lipman yra garsi dainininkė ir kad brolių motina yra sena moteris. (18) pavyzdyje rodomasis įvardis *ta* leidžia būdvardžio apibrėžiamąjį postfiksą išleisti, nesuardant teksto koreferentinių ryšių, tačiau (19) pavyzdyje apibrėžiamąją formą pakeitus neapibrėžiamąja, koreferentinis ryšys tarp *savo paralyžiuotą motiną* ir *senosios moters* suyra arba bent jau atsiranda dviprasmybė, kad kalbama apie naują referentą, plg.:

(19') *Tą slėptuvę iškasė du broliai. Jie čia paslėpė savo paralyžiuotą motiną <...>. ?**Senos moters** kojos buvo paralyžiuotos, bet rankos galėjo dirbti bet kokį darbą.*

(20–20') pavyzdžiai taip pat iliustruoja, kad koreferentinis ryšys tarp antecedento ir anaforinio junginio gali suirti, apibrėžiamąją formą pakeitus neapibrėžiamąja, jei nebus pridėtas rodomasis įvardis, plg.:

(20) *1955 m. rugpjūčio 12 d. mirė vokiečių rašytojas ir Nobelio premijos laureatas Thomas Mann'as. **Garsųjį rašytoją** likimas buvo atvedęs ir į mūsų šalį.* http://www.ziniur.lt/apie/pranesimai?item=506

(20') *1955 m. rugpjūčio 12 d. mirė vokiečių rašytojas ir Nobelio premijos laureatas Thomas Mann'as. ?**Garsų rašytoją / Šį garsų rašytoją** likimas buvo atvedęs ir į mūsų šalį.*

Vadinasi, (19–20) pavyzdžiuose, apibrėžiamoji būdvardžio forma yra privaloma.

Dėl galimų dvejopų interpretacijų (ypač sunku nubrėžti ribą tarp situacinio ir deiktinio apibrėžtumo) nėra tikslinga pateikti statistiką, kaip išnagrinėtieji junginiai pasiskirsto pagal apibrėžtumo tipus. Vis dėlto tyrimo medžiaga leidžia konstatuoti, kad apibrėžiamoji būdvardžio forma vartojama anaforiniam ir situaciniam apibrėžtumui reikšti, tačiau ji, kaip jau buvo minėta, konkuruoja su neapibrėžiamąja forma, o anaforinio apibrėžtumo atveju — ir su rodomaisiais įvardžiais.

8.1. Anaforinis apibrėžtumas

(21) *Han efterlod os vindmøllen, nogle få heste, en ung enke og en baby. <...> **Den unge enke** giftede sig igen, flyttede et sted langt væk, og efterlod os babyen.* DST 7

*Jis mums paliko malūną, porą arkliukų, jauną našlę ir kūdikį. <...> **jaunoji našlė** ištekėjo ir išvažiavo kažkur toli, o kūdikį atidavė mums.* LTA 8

(21) pavyzdyje turime klasikinį anaforinio apibrėžtumo atvejį. Apibrėžiamosios formos čia, regis, negalėtume pakeisti neapibrėžiamąja (plg.: ?***jauna našlė** ištekėjo ir išvažiavo kažkur toli*). Galbūt to padaryti neleidžia teminis junginio statusas. Kita vertus, medžiagoje pasitaikė nemažai atvejų, kai anaforinis junginys lietuvių kalboje vartojamas su neapibrėžiamąja būdvardžio forma, pvz.:

(22) *Dernæst udvalgte han sig en hvid bonde og en sort <...> **Den hvide bonde** gled ned fra hans håndflade.* DST 5

*Tik po to jis paėmė vieną baltą pėstininką ir vieną juodą <...> Iš saujos išslydo **baltas pėstininkas**.* LTA 6

Artikelinėse kalbose (22) pavyzdyje apibrėžiamoji forma yra privaloma. Lietuviškame tekste neapibrėžiamąjį būdvardį galėtume pakeisti apibrėžiamuoju (plg., *Iš saujos išslydo **baltasis pėstininkas***), tačiau neapibrėžiamosios būdvardžio formos pakanka teksto koreferentiškumui užtikrinti. Galbūt neapibrėžiamoji forma autoriaus pasirinkta dėl to, kad junginys su būdvardžiu šiuo atveju yra reminis. Didelis atstumas tarp anaforos ir antecedento (18 sakinių) taip pat galėjo nulemti neapibrėžiamosios formos pasirinkimą. Literatūroje esama skirtingų nuomonių dėl to, koks gali būti didžiausias atstumas tarp anaforiniu ryšiu siejamų daiktavardinių junginių. Kai kurie autoriai teigia, kad jis negali būti didesnis nei 1–3 sakiniai, tačiau Chafe'as pateikia kraštutinį atvejį, kai anaforinį junginį nuo antecedento skiria net 105 puslapiai. Chafe'as pabrėžia konteksto pobūdžio svarbą referento identifikacijai:

> In fact, it would appear that context or scene is all-important, and that definiteness can be preserved indefinitely if the eventual context in which the referent is reintroduced is **narrow enough** to make the referent identifiable (Chafe 1976: 41; išskirta mano — B. S.).

Išnagrinėtoje medžiagoje taip pat pasitaikė pavyzdžių, kai atstumas tarp anaforiniu ryšiu siejamų junginių buvo keletas puslapių. (23) pavyzdyje atstumas tarp antecedento ir anaforinio junginio yra 3 puslapiai. Juose vienas iš kūrinio veikėjų, Janekas, pasakoja savo draugui Izaokui apie tai, kas nutiko tą dieną, kai visi žydai buvo suvaryti į getą. Prieš pradėdamas pasakojimą Janekas spardo apvalų, nuzulintą akmenuką. Akmenuko paminėjimas po 3 puslapių tarsi įrėmina pasakojimą apie praeities įvykius (ang. *flash back*) ir ženklina grįžimą iš vieno laiko plano į kitą. Daniškame (ir angliškame) vertime anaforiniam ryšiui užtikrinti būtina apibrėžiamoji forma, plg. da. *den lille runde sten* (ART.DEF mažas.DEF apvalus.DEF akmuo, ‚apvalusis akmenukas') , lietuvių kalboje vartojama neapibrėžiamoji būdvardžio forma (*apvalaus akmenuko nebėra*).

(23) *Og lige som han er standset sparker han til* ***en sten****. Det var en rund, afslidt sten. Vi kunne virkelig lade som om den var en bold og give os til at spille fodbold med den. <...> Vi går videre, Janek og jeg.* ***Den lille runde sten*** *ligger ikke længere foran os. Og det er godt. Den var jo ingen bold, og vi er ikke fodboldspillere.* DST 28–31

Ir sustojęs spardo ***akmenuką****. Tas akmenukas apvalus, nuzulintas. Mes tikrai galėtume įsivaizduoti, kad tai kamuolys, ir pažaisti futbolą. <...> Mes einame toliau. Janekas ir aš.* ***Apvalaus akmenuko*** *nebėra. Ir gerai. Jis visai ne kamuolys, o mes ne futbolininkai.* LTA 27–30

(24) pavyzdyje matome anaforų grandinę, kur antrą, trečią ir ketvirtą kartą minint referentą vartojamas rodomasis įvardis *tas* ir neapibrėžiamoji būdvardžio forma. Tą patį referentą minint penktą ir šeštą kartą, įvardis *tas* išleidžiamas, teksto koreferentiškumui užtikrinti pakanka vien tik daiktavardžio su neapibrėžiamąja būdvardžio forma. Danų kalboje nuosekliai vartojama apibrėžiamoji forma. Septintasis referento paminėjimas lietuviškame tekste (*Man reikia užkasti* ***miegantį žmogų***) yra dviprasmis, nes junginys *miegantį žmogų* taip pat gali turėti ir generinę interpretaciją. Daniškame vertime tokia interpretacija eliminuojama, junginys *den sovende mand* (ART.DEF miegantis žmogus) reiškia tik tą konkretų žmogų, kuris jau buvo minėtas.

(24) *En skægget mand læner sig tæt mod mit ansigt og blinker. <...>*

Prie mano veido prisiglaudžia barzdotas žmogus ir mirkteli. <...> ***Tas***

Den skæggede mand *har overmandet mig. <...> Jeg kommer op og ser* ***den skæggede mand*** *som blinkede til mig . <...> Han er død,* ***den skæggede mand.*** *<...> Jeg breder min jakke ud, trækker* ***den skæggede mand*** *op på den . <...> Vi kravler hen mod den løbegrav. Jeg sænker* ***den skæggede mand*** *ned i den . <...> Nu ser det ud som om han sover. Jeg er bange. Jeg er nødt til at begrave* ***den sovende mand.*** DST 112–114	***barzdotas žmogus*** *užbūrė mane. <...> Keliuosi ir matau šalia* ***tą barzdotą vyrą,*** *kuris mirktelėjo <...> Jis negyvas,* ***tas barzdotas žmogus.*** *<...> Kloju švarką, užtempiu ant jo* ***barzdotą žmogų*** *. <...> Mes nušliaužiame prie to apkaso. Aš nuleidžiu į jį* ***barzdotą žmogų.*** *<...> Dabar man atrodo, kad jis miega. Man baisu. Man reikia užkasti* ***miegantį žmogų.*** LTA 105–106

Valeckienė teigia, kad „dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje nurodomųjų būdvardžių reiškimas įvardžiuotine forma yra tapęs norma“ (Valeckienė 1959: 191). Ištirtoji medžiaga rodo, kad anaforinis apibrėžtumas lietuvių kalboje nėra nuosekliai reiškiamas apibrėžiamaisiais būdvardžiais.

8.2. Situacinis apibrėžtumas

(25)	*To vagter står næsten altid ved* ***den store port.*** DST 14	Prie ***didžiųjų vartų*** visuomet stovi du sargybiniai. LTA 15

Didieji vartai romane minimi pirmą kartą, tačiau tiek artikelinėse, tiek lietuvių kalboje vartojama apibrėžiamoji forma. Kadangi romano veiksmas vyksta Vilniaus gete, suponuojama, kad adresatas žino, jog kalbama apie didžiuosius geto vartus, kurie tėra vieninteliai tokie. Apibrėžiamosios būdvardžio formos (25) pavyzdyje, regis, negalėtume pakeisti neapibrėžiamąja, nes junginys su neapibrėžiamąja forma gali reikšti ir neunikalų referentą arba turėti generinę interpretaciją, plg.:

(25') *?Prie* ***didelių vartų*** *visuomet stovi du sargybiniai.*

(26) pavyzdyje situacinis apibrėžtumas lietuvių kalboje taip pat reiškiamas apibrėžiamąja būdvardžio forma:

(26) *<...> om hun havde fået fortalt Gita om den nye tyske maskinpistol de havde gravet ned lige ved flodbredden. De havde viklet en klud om fyringsmekanismen, inden de gemte den i en hulning i* ***det gamle lindetræ***. DST 105

<...> ar ji spėjo pasakyti Gitai apie tą naują vokišką kulkosvaidį, kurį jie užkasė upės krante ir kurio spyną susuko į skudurą ir paslėpė ***senosios liepos*** *drevėje.* LTA 98

Iš tam tikros pragmatinės aibės (romano veikėjams žinomų liepų) išskiriama vienintelė, turinti būdvardžiu nurodomą požymį.

Kita vertus, romane gausu pavyzdžių, kur neapibrėžiamoji būdvardžio forma lietuvių kalboje, būdama nežymėta, puikiausiai gali būti vartojama situaciniam apibrėžtumui reikšti:

(27) *Jeg ønskede at der ikke var så mange mennesker omkring mig med* ***disse gule stjerner*** *på tøjet.* DST 6 (*I wanted there to be fewer people around me marked by* ***those yellow stars.*** S 3)

Panorau, kad nebūtų aplinkui tiek daug žmonių su ***geltonomis žvaigždėmis***. LTA 8

(28) *– Janek, gik folk med* ***gule stjerner*** *dengang også?* DST 29 (*ang. "Janek, did people wear* ***the yellow patches*** *then?"* S 26)

– Janekai, ar tada jau buvo ***geltoni lopai****?* LTA 29

(29) *– Jeg kan stadig se* ***den snævre gade*** *for mig, siger Janek.* DST 29

– Man akyse stovi ***siaura gatvelė****, — sako Janekas.* LTA 28

(30) *Jeg har gået længe og er for lang tid siden blevet træt af* ***den gule måne****, som vender og drejer sig som en pandekage <...>.* DST 85

Aš jau ilgai einu, ir man jau seniai atsibodo ***geltonas mėnuo****, kuris vartosi kaip blynas <...>.* LTA 79

(27) pavyzdyje minimos geltonos žvaigždės, kuriomis naciai paženklindavo gete gyvenančių žydų drabužius. Lietuvių kalboje vartojama neapibrėžiamoji būdvardžio forma (*su geltonomis žvaigždėmis*), o verčiant į artikelines kalbas pasirinktas apibrėžtas daiktavardinis junginys su rodomaisiais įvardžiais[12]

[12] Kadangi apibrėžtumas čia žymimas rodomaisiais įvardžiais, šis pavyzdys

(da. *disse gule stjerner*, ang. *those yellow stars*). (28) pavyzdyje minimos tos pačios geltonos žvaigždės (*geltoni lopai*), tačiau šiuo atveju angliškame vertime junginio apibrėžtumas išlaikomas (ang. *the yellow patches*), o daniškame pasirinktas neapibrėžtas daiktavardinis junginys (da. *gule stjerner*).

Be abejo, neatmetama galimybė, kad vertėjai kai kuriais atvejais suklydo, tam tikrus lietuvių kalbos junginius su neapibrėžiamaisiais būdvardžiais interpretuodami kaip apibrėžtus. Kita vertus, tokių pavyzdžių yra per daug, kad juos visus būtų galima laikyti vertimo klaidomis. Toks, regis, nemotyvuotas apibrėžiamųjų deskripcijų pasirinkimas turi tam tikrą stilistinį efektą, nes sukuriamas įspūdis, kad adresatas yra tarsi pasakojimo dalyvis, kuris kartu su pasakotoju mato visus įvykius, todėl gali identifikuoti su jais susijusius referentus, adresatas yra „vietinis“, žinantis visas gatveles, aikštes, upelius, pievas ir pan. Visa tai didina pasakojimo įtaigumą, nes skaitytojas susitapatina su kūrinio veikėjais ir pasakotoju.

8.3. Deiktinis apibrėžtumas

Šis apibrėžtumo tipas daugiausia pasitaiko dialoguose, kai pokalbio dalyviai nurodo į daiktus, esančius betarpiškoje pokalbio aplinkoje, pvz.: *paduok man ilgąjį peilį!* Grožiniame tekste tokių atvejų aptikti sunkiau, šiam tipui priskyriau pavyzdžius su deiktiniais prieveiksmiais *ten / čia / štai*, tačiau toks skirstymas yra sąlygiškas, ir (31–33) pavyzdžius taip pat galėtume interpretuoti kaip situacinio apibrėžtumo atvejus:

(31) *Her er* ***den snævre gade.*** DST 20
Štai ***siaura gatvelė.*** LTA 21

(32) *Gør det noget nu, efter vi har boet sammen i en hel måned, tredive dage, her ved bredden af* ***den lavvandede bæk*** DST 106
Argi tai svarbu dabar, kai mes abu išgyvenome ištisą mėnesį, trisdešimt dienų, čia, ***sraunaus upelio*** *pakrantėje* LTA 100

(33) *I mellemtiden var der blevet hængt tre mennesker i byen, der hvor der ingen ghettohegn var, på* ***det store torv*** DST 121
Tuo metu mieste, ten, kur nebuvo geto tvoros, ***didelėje aikštėje****, kabojo trys pakaruokliai* LTA 113

galėtų būti priskirtas deiktiniam apibrėžtumui. Kita vertus, aiškios ribos tarp šių apibrėžtumo tipų nubrėžti negalima, žr. žemiau.

(31–33) pavyzdžiuose vartojama neapibrėžiamoji būdvardžio forma, tačiau ją galėtume pakeisti apibrėžiamąja.

8.4. Inferencinis apibrėžtumas

Išnagrinėtoje medžiagoje aptiktas tik vienas pavyzdys, kuriame inferencinis apibrėžtumas reiškiamas apibrėžiamąja forma:

(34) *Han [Chaim] blev taget levende og kørt til fængselshospitalet. <...> **De bedste læger** søgte at sikre Chaims helbredelse* DST 70–71

*Jį [Chaimą] paėmė gyvą, nuvežė į kalėjimo ligoninę. <...> **Geriausieji gydytojai** stengėsi, kad Chaimas pasveiktų* LTA 66

Kituose šiam tipui priskirtuose pavyzdžiuose vartojama neapibrėžiamoji forma, apibrėžiamoji forma juose skambėtų keistai, plg.:

(35) *Han kunne tage ud til markerne, til den store, vidstrakte eng. Han kunne sidde i **det bløde græs** på engen* DST 31

*galėtų nueiti į laukus, į didelę plačią pievą. Jis sėdėtų toje pievoje ant **minkštos / ?minkštosios žolės*** LTA 31

(36) *Han er ikke ung, bare en soldat. Hans hænder er store <...>. Tyskeren stirrer længe på Esther, og jeg stirrer på **den tunge hånd** og **det falmede, grønne uniformsærme** som ligger på min skulder.* DST, 92–93

*Jis nebejaunas, tas kareivis. Rankos didelės <...> Vokietis dar ilgai žiūri į Esterą, o aš — į **sunkią / ?sunkiąją ranką** ir **žalią / ?žaliąją apiblukusią /?apiblukusiąją karišką rankovę**, gulinčią ant mano peties.* LTA 87

(37) *Han tog om pistolen ved løbet, løftede den højt og knaldede **det stumpe skæfte** mod min tommelfinger* DST 82

*Jis paėmė brauningą už vamzdžio, užsimojo ir trenkė **buka / ?bukąja rankena** į mano nykštį* LTA 77

Pažymėtina, kad daugelyje lietuvių kalbos pavyzdžių neapibrėžiamoji forma negali būti pakeista apibrėžiamąja, nors daiktavardinis junginys aiškiai pateikia apibrėžiamąją deskripciją. Tai rodo, kad apibrėžtumo žymėjimas būdvardžio formoje lietuvių kalboje paklūsta kiek kitokiems principams, nei apibrėžtumo žymėjimas artikeliais artikelinėse kalbose. Daiktavardinis junginys (35–37) pavyzdžiuose yra apibrėžtas, tačiau būdvardis pateikia naują

informaciją, jam būdingas predikatyvumas (plg. Larsen 2007: 40). (35) pavyzdį galėtume pakeisti taip: *Jis sėdėtų toje pievoje ant žolės, kuri yra minkšta*. Daiktavardis *žolė* yra apibrėžtas dėl sąsajos su pieva, tačiau minkštumas nėra identifikacinis požymis, padedantis nustatyti, apie kokią žolę kalbama. Todėl lietuvių kalboje neteiktina būdvardžio apibrėžiamoji forma. Panagrinėkime dar vieną pavyzdį, kuriame būdvardžio predikatyvumas matyti dar aiškiau, nes būdvardis pateiktas kaip apozicija:

(38) *Og han tænkte at dette var den første gang han havde set Basias ben så tæt på, mens de fjedrende bevægede sig for hvert skridt, set* ***hendes lange, smukke hals,*** *hendes katteøjne som glimtede så forunderligt og hendes dybt røde læber så nær ved.* DST 64

jam atrodė, kad pirmą kartą iš taip arti mato Basios kojas, spyruokliuojančias kartu su žingsniais, ***kaklą, ilgą ir šiltą,*** *rainas akis, spindinčias keistai, ir raudonas lūpas, visai raudonas.* LTA 61

Junginį *Basios kaklą* galima priskirti inferenciniam apibrėžtumui, plg. Larsen teiginį *Modification by possessive genitives and possessive adjectives can also be seen as an expression of semantic inference* (Larsen 2006: 363). Akivaizdu, kad būdvardžiai *ilgą ir šiltą* naujai charakterizuoja referentą ir nepadeda jo identifikuoti.

Artikelinėse kalbose apibrėžtų daiktavardinių junginių atributiniai būdvardžiai neišvengiamai patenka į apibrėžiamojo determinanto aprėptį, vartojami apibrėžiamąja forma (su galūne *-e* danų kalboje) ir suvokiami kaip presuponuoti (plg. *hendes lang-e, smukk-e hals* (jos ilgas-DEF, gražus-DEF kaklas, ‚jos ilgąjį, gražųjį kaklą' (38) pavyzdyje). Taip, beje, esti ir latvių kalboje, žr. Holvoet, Tamulionienė 2006: 23–24.

Kita vertus, daryti išvadą, kad inferencinio apibrėžtumo atveju lietuvių kalboje visai nevartojami apibrėžiamieji būdvardžiai, negalime, nes tokių pavyzdžių yra, pvz.:

(39) *Nuplaukite avokados sėklą. Panardinkite ją bukuoju galu žemyn į vandens pripildytą stiklinę.* http://gyvenimas.delfi.lt/archive/article.php?id=6446869

(39) pavyzdyje bukumas yra identifikacinis požymis, padedantis išskirti referentą (kalbėtojui aktualų sėklos galą) iš atitinkamos pragmatinės aibės, to-

dėl vartojama būdvardžio apibrėžiamoji forma. Apibrėžiamojo būdvardžio vartojimas presuponuoja, kad kiekviena avokado sėkla turi buką galą, kuris yra vienintelis toks.

8.5. Tikriniai vardai

Tikriniai vardai yra inherentiškai apibrėžti, ir artikelinėse kalbose dažniausiai vartojami be apibrėžtumo rodiklio (plg. ang. **the Mary*). Lietuvių kalboje su tikriniais vardais vartojami atributiniai būdvardžiai gali būti tiek apibrėžiamosios, tiek neapibrėžiamosios formos, kaip rodo (40–41) pavyzdžiai:

(40) *I dag plager Rudi mig. Han hedder noget andet, men alle kalder ham Rudi. Han er rød over det hele. Hans hår er som ild, hans ansigt ligner et rødt flag <...>. Mit vrede blik gennemborer* ***røde Rudi***. DST 68–76

Šiandien man trukdo Rudis. Jo vardas kitoks, bet visi jį vadina Rudžiu. Jis iš tikrųjų visas raudonas. Plaukai kaip ugnis, veidas kaip žarija <...>. Badau ***raudonąjį Rudį*** *piktomis akimis.* LTA 72

(41) *Jeg går uden at se mig tilbage, for at slippe for at se bjælken, hvor* ***Esther*** *nu sidder* ***alene*** *tilbage.* DST 146
‚Aš einu neatsigręždamas, kad nematyčiau rąsto, kur Estera lieka sėdėti viena‘.

Aš einu neatsigręždamas, kad nematyčiau rąsto ir ***vienišos Esteros***. LTA 135

(40) pavyzdyje raudonumas yra neatskiriama referento ypatybė (*Jis visas raudonas*). Todėl tiek danų, tiek lietuvių kalboje vartojama apibrėžiamoji forma (*røde Rudi / raudonąjį Rudį*), ir kito varianto nėra. (41) pavyzdyje vienišumas nėra pastovi, neatskiriama referento savybė. Tai veikiau atsitiktinė ypatybė — tą akimirką, kai Izaokas nueina, Estera lieka viena. Todėl (41) pavyzdyje neteiktina būdvardžio apibrėžiamoji forma (plg. **vienišosios Esteros*), o danų kalbos vertėjas pasirinko visiškai teisingai, būdvardį nukeldamas į predikatyvo poziciją.

Erikas Hansenas taip pat aptaria įdomius tikrinių vardų vartojimo su būdvardiniais modifikatoriais atvejus danų kalboje, kai būdvardis gali būti tiek žymimosios, tiek nežymimosios formos (Hansen 2001: 199 tt, pavyzdžiai perimti iš Hanseno):

(42a) *en forkølet Lassen* (ART.INDEF ‚persišaldęs Lassenas')
(42b) *den forkølede Lassen* (ART.DEF ‚persišaldęs Lassenas')
(43a) **en rødhåret Simonsen* (ART.INDEF ‚raudonplaukis Simonsenas')
(43b) *den rødhårede Simonsen* (ART.DEF ‚raudonplaukis Simonsenas')

Anot Hanseno, (42–43) pavyzdžiuose tikriniai vardai išlaiko savo apibrėžtumą, t.y. šiuo atveju negalime kalbėti apie suapeliatyvintą tikrinę lemą. Jų vartojimą su artikeliais ir atitinkamos formos būdvardiniais modifikatoriais Hansenas aiškina daiktavardinių junginių informacinės struktūros ypatumais: žymimasis artikelis (ir būdvardžio žymimoji forma, kurią rodo galūnė *–e*) signalizuoja, kad atributas yra žinoma informacija, t.y., kad adresatui jau žinoma, kad Lassenas yra persišaldęs (42b pavyzdys). Kai daiktavardžio atributas pateikia naują informaciją, naujai apibūdina individą, vartojamas nežymimasis artikelis (ir po jo einanti nežymimoji būdvardžio forma) (42a pavyzdys). (42–43) pavyzdžiai iliustruoja tam tikrą (pragmatinę) restrikciją: būdvardis su nežymimuoju artikeliu gali būti vartojamas tik tais atvejais, kai kalbama apie laikiną (atsitiktinę) ypatybę (42a), o žymimoji būdvardžio forma gali žymėti tiek laikiną, tiek pastovią (būdingą) individo ypatybę (42b ir 43b). Būdvardis *rødhåret* (lie. ‚raudonplaukis') su nežymimuoju artikeliu galėtų būti pavartotas kaip tikrinio vardo atributas, jei raudoni plaukai būtų nauja, atsitiktinai įgyta, nepastovi individo ypatybė. Jei kalbama apie būdingą, pastovią ypatybę, teiktina žymimoji forma. Anot Hanseno, tikrinių vardų vartojimas su nežymimaisiais artikeliais ir neapibrėžtos formos būdvardžiais danų kalboje yra inovacija. Tai stilistiškai žymėta, nauja konstrukcija, daugiausia pasitaikanti žiniasklaidoje (Hansen 2001 : 204).

Hansenas teigia, kad panašūs reiškiniai pastebimi ir atributiniuose junginiuose su bendriniais daiktavardžiais, kuriuose daiktavardžio apibrėžtumas yra aiškus iš konteksto[13] (Hansen 2001: 201, pavyzdžiai paimti iš autoriaus):

(44a) *hund-en* *stak* *snud-en* *frem*
šuo-DEF kišo snukis-DEF į priekį
‚šuo iškišo snukį' (daiktavardžiui ‚snukis' būdingas inferencinis apibrėžtumas)
(44b) *hund-en* *stak* *den* *våd-e* *snude* *frem*

[13] Visi Hanseno nagrinėjami pavyzdžiai su bendriniais daiktavardžiais priskirtini inferenciniam apibrėžtumui, nors autorius šios sąvokos nevartoja.

šuo-DEF kišo ART.DEF šlapias-DEF snukis į priekį
‚šuo iškišo šlapią snukį' (N inferenciškai apibrėžtas, A pateikia seną (žinomą) informaciją)

(44c) *hund-en stak en våd snude frem*
šuo-DEF kišo ART.INDEF šlapias snukis į priekį
‚šuo iškišo šlapią snukį' (N inferenciškai apibrėžtas, A pateikia naują informaciją)

Vis dėlto konstrukcijos, kai atributinių būdvardžių forma priklauso nuo to, ar jie perteikia naują ar seną informaciją, yra retos, ir dažniausiai atributiniai būdvardžiai danų kalboje tiesiog priderinami prie apibrėžto arba neapibrėžto daiktavardinio junginio.

9. APIBRĖŽTUMO KATEGORIJOS NARIŲ STATUSAS ŽYMĖTUMO POŽIŪRIU

Kaip jau buvo minėta, neapibrėžiamųjų ir apibrėžiamųjų būdvardžių opozicijos nežymėtasis narys lietuvių kalboje yra neapibrėžiamoji forma. Neapibrėžiamosios formos vartojamos dažniau už apibrėžiamąsias: išnagrinėtoje medžiagoje junginiai su neapibrėžiamąja forma sudaro 76 proc., junginiai su apibrėžiamąja forma — tik 24 proc. visų junginių. Be to, tyrimui atrinkti tik semantiškai apibrėžti daiktavardiniai junginiai, įtraukus neapibrėžtus junginius neapibrėžiamųjų būdvardžių procentas būtų dar didesnis. Apibrėžiamųjų ir neapibrėžiamųjų formų distribuciją galėtume atvaizduoti tokia schema:

2 schema. *Apibrėžiamųjų ir neapibrėžiamųjų būdvardžio formų distribucija*

Apibrėžtumas	Neapibrėžtumas
Apibrėžiamieji būdvardžiai	Neapibrėžiamieji būdvardžiai

Neapibrėžiamųjų būdvardžių distribucija žymiai platesnė už apibrėžiamųjų, ir būdamos nežymėtos, neapibėžiamosios formos daugelyje kontekstų gali pakeisti apibrėžiamąsias, tačiau ne atvirkščiai.

Įdomu tai, kad artikelinėse kalbose apibrėžtumo kategorijos narių santykis žymėtumo požiūriu yra priešingas — apibrėžiamoji forma yra nežymėta,

o neapibrėžiamoji — žymėta (Van Langendonck 1979: 33 ir 2007: 172). Pagrindinis Van Langendoncko argumentas yra tas, kad neapibrėžtumo semantikai būdingas egzistencinis kvantifikatorius, kuris apibrėžtumui nebūdingas: „definiteness can be rendered by a free variable and indefiniteness by an existential quantifier binding variable“ (Van Langendonck 1979: 41). Apibrėžto daiktavardinio junginio vartojimas reiškia, kad referento egzistavimas diskurso erdvėje yra presuponuotas. Neapibrėžtas daiktavardinis junginys įveda naują referentą į diskurso erdvę. Rerefento egzistavimas šiuo atveju yra ne presuponuojamas, o teigiamas („not presupposed, but asserted“) (ibid., 38). Anot Van Langendoncko, „apibrėžtumas yra natūraliausia referentinio junginio būsena“[14], t. y., yra didelė tikimybė, kad referentinis junginys bus apibrėžtas. Remdamasis Greenbergo suformuluotais žymėtumo kriterijais (raiškos sudėtingumas (ang. *surface complexity*), dominavimas (ang. *dominance*), įvairovė (ang. *diversification*) ir dažnumas (ang. *frequency*)), autorius įrodinėja, kad neapibrėžtumas yra semantiniu ir sintaksiniu požiūriu sudėtingesnis nei apibrėžtumas. Vienas iš įrodymų nekelia abejonių — apibrėžti daiktavardiniai junginiai yra vartojami žymiai dažniau nei neapibrėžti (Van Langendonck 1979: 49).

Danų kalbininkė Eva Skafte Jensen (Jensen 2007) išskiria dabartinės danų kalbos apibrėžtumo paradigmoje dvi opozicijas:

1. artikelinė daiktavardžio forma — nežymėta, beartikelė (grynoji) forma — žymėta;
2. forma su apibrėžiamuoju artikeliu — nežymėta, forma su neapibrėžiamuoju artikeliu — žymėta.

Jensen taip pat parodo, kad daiktavardinių junginių statusas žymėtumo požiūriu kinta priklausomai nuo apibrėžtumo kategorijos raidos ir apibrėžtumo rodiklių sugramatinimo laipsnio. Senojoje danų kalboje susiformavus apibrėžiamajam artikeliui beartikelė (grynoji) forma buvo nežymėta artikelinės formos atžvilgiu. Naujai susiformavęs apibrėžiamasis artikelis praėjo ilgą gramatinimo procesą, kurio metu skverbėsi į naujus vartojimo kontekstus, ir galiausiai šiuolaikinėje danų kalboje, lyginant su senąja danų kalba, įvyko neapibrėžiamųjų ir apibrėžiamųjų formų žymėtumo inversija (ang. *markedness reversal*) — forma be artikelio tapo žymėta, o forma su artikeliu — nežymėta.

[14] „Definiteness is the most natural state of a referring expression“ (Van Langendonck 1979: 41).

10. IŠVADOS

Straipsnyje siekta atskleisti semantinį kontrastą tarp neapibrėžiamosios ir apibrežiamosios būdvardžio formų lietuvių kalboje, ištirti apibrėžiamųjų formų distribuciją ir šių formų sąsają su apibrėžtumo kategorija.

Straipsnyje teigiama, kad apibrėžiamosios formos teikia daiktavardiniam junginiui apibrėžtumą, nors jis kai kuriais atvejais reiškiasi kitu — taksonominiu — lygmeniu (generinės reikšmės daiktavardiniuose junginiuose). Neapibrėžiamosios formos yra indiferentiškos arba neutralios apibrėžtumo žymėjimo atžvilgiu. Junginys su neapibrėžiamuoju būdvardžiu gali būti tiek neapibrėžtas, tiek apibrėžtas, vienokia ar kitokia interpretacija priklauso nuo konteksto. Taigi apibrėžiamoji būdvardžio forma yra žymėtas, o neapibrėžiamoji — nežymėtas opozicijos narys. Tai patvirtina ir šių formų distribucija: neapibrėžiamosios formos su semantiškai apibrėžtais daiktavardiniais junginiais vartojamos žymiai dažniau negu apibrežiamosios. Kontekstų, kuriuose apibrėžiamoji forma yra privaloma, nėra daug: su šauksmininkais nesant daiktavardinio kreipinio, kai apibrėžiamasis būdvardis vartojamas daiktavardiškai (nors vėlgi rastume išimčių), tam tikrais anaforinio apibrėžtumo atvejais, kai antecedentas ir anaforinis daiktavardis yra sinonimai, ir būdvardis nebuvo minėtas kartu su antecedentu (žr. 8 sk.), šie kontekstai nėra iki galo ištirti. Atlikta analizė parodė, kad kai kuriais atvejais apibrėžiamoji būdvardžio forma lietuvių kalboje yra beveik dėsningai nevartojama, nors šio būdvardžio modifikuojamas daiktavardinis junginys pateikia apibrėžiamąją deskripciją. Kas būtent lemia apibrėžiamosios formos ribotas vartojimo galimybes tokiais atvejais, nėra iki galo aišku, tačiau tai gali būti susiję su daiktavardinio junginio informacinės struktūros ypatumais. Manau, kad būdvardis gali būti vartojamas su apibrėžiamuoju postfiksu, jei jis žymi tokią referento ypatybę, kuri žinoma iš konteksto arba presuponuojama ir leidžia vienareikšmiškai identifikuoti referentą (išskirti jį iš tam tikros pragmatinės aibės). Jei būdvardžiui būdingas predikatyvumas, t. y., jei jis pateikia naują informaciją, naujai apibūdina referentą, paprastai vartojama neapibrėžiamoji būdvardžio forma, nepaisant to, kad visas daiktavardinis junginys yra semantiškai apibrėžtas.

ŠALTINIAI

DST — Icchokas Meras, *Det sidste træk*. Oversat fra engelsk efter *Stalemate* af Kirsten Vagn Jensen[15]. København: Vindrose, 1981.

HK — Herkus Kunčius, *Pilnaties linksmybės: eseistinė proza*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 1999.

KT — Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas, http://donelaitis.vdu.lt/

LTA — Icchokas Meras, *Trys romanai. Lygiosios trunka akimirką*, romanas; *Ant ko laikosi pasaulis*: romanas-balade; *Ties gatvės žibintu*, vaikiškas romanas. 3-asis papild. leidimas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998.

S — Icchokas Meras, *Stalemate*. Translated by Jonas Zdanys. Revised edition. New York: Other Press LLC, 2005.

LITERATŪRA

Ambrazas, V., ed., 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Chafe, W. L. 1976: Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view. In: C. N. Li, ed., *Subject and Topic*. New York: Academic Press, 25–55.

Fraurud, K. 1990: Definiteness and the processing of noun phrases in natural discourse. *Journal of Semantics* 7, 395–433.

Girdeniene, D. 1971: Aktualioji skaida ir jos vaidmuo bei reiškimo būdai lietuvių kalboje. *Kalbotyra* 22.1, 35–47.

Givón, T. 1995: *Functionalism and grammar*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.

Hansen, E. & L. Heltoft, spausdinama: *Grammatik over det Danske Sprog*.

Hansen, E. 2001: Overbestemt og ubestemt proprium. In: H. G. Jacobsen & H. Jørgen-

[15] Į danų k iš anglų k. pagal *Stalemate* išvertė Kirsten Vagn Jensen.

SEN, eds., *Glæden ved Grammatik. Udvalgte artikler og afhandlinger*. København: Hans Reitzels Forlag, 199–205.

HASPELMATH, M. 1999: Explaining article-possessor complementarity: economic motivation in noun phrase syntax. *Language* 75.2, 227–243.

HASPELMATH, M. 2006: Against markedness (and what to replace it with). *Journal of Linguistics* 42, 25–70.

HAWKINS, J. A. 1978: *Definiteness and Indefiniteness: A Study in Reference and Grammaticality prediction*. London: Croom Helm.

HAWKINS, J. A. 1991: On (in)definite articles: implicatures and (un)grammaticality prediction. *Journal of Linguistics* 27, 405–442.

HAWKINS, J. A. 2004: *Efficiency and Complexity in Grammars*. Oxford: Oxford University Press.

HOLVOET, A. & A. TAMULIONIENE, 2006: Apibrėžtumo kategorija. In: HOLVOET & MIKULSKAS, red., 2006, 11–32.

HOLVOET, A. & R. MIKULSKAS, red., 2006: *Daiktavardinio junginio tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

JENSEN, E. S. 2007: Der var en gang en mand – om markeret og umarkeret artikelbrug i moderne dansk og gammel dansk. In: H. JØRGENSEN & P. WIDELL, eds., *Det bedre argument. Festskrift til Ole Togeby 7. marts 2007*. Århus: Wessel og Huitfeldt, 299–320.

LABUTIS, V. 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

LARSEN, K. 2005: *The Evolution of the System of Long and Short Adjectives in Old Russian*. München: Verlag Otto Sagner.

LARSEN, K. 2006: The distribution of long and short forms of adjectives in Old Russian (as represented by four chronicle texts). *Russian Linguistics* 30.3, 359–400.

LARSEN, K. 2007: The loss of the attributive short form in Old Russian as a process of grammaticalization. *Scando-Slavica* 53, 33–57.

Lyons, C. 1999: *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mikulskas, R. 2006: Apibrėžiamųjų būdvardžių aprašo perspektyva. In: Holvoet & Mikulskas, red., 2006, 33–66.

Paulauskiene, A. 1994: *Lietuvių kalbos morfologija: paskaitos lituanistams*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Rosinas, A. 1972: Žymimasis artikelis lietuvių kalbos tarmese ir senuosiuose raštuose. *Kalbotyra* 24.1, 83–89.

Rosinas, A. 1996: *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Ulvydas, K. red., 1965: *Lietuvių kalbos gramatika* 1. *Fonetika ir morfologija*. Vilnius: Mintis.

Valeckiene, A. 1957: Dabartinės lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartojimas. *Literatūra ir kalba* 2, 159–308.

Valeckiene, A. 1986: Apibrėžtumo / neapibrežtumo kategorija ir pirminė įvardžiuotinių būdvardžių reikšmė. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 25, 168–189.

Valeckiene, A. 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Van Langendonck, W. 1979: Definiteness as an unmarked category. *Linguistische Berichte* 63, 33–55.

Van Langendonck, W. 2007: *Theory and Typology of Proper Names*, Berlin–New York: Mouton de Gruyter.

Birutė Spraunienė
Vilniaus universitetas, Lietuvių kalbos katedra
Universiteto 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva
birute@operis.org